

Kakšna politična ekonomija?

(Ob ponovnem izidu učbenika *Teorija vrednosti in cen* prof. dr. Nade Sfiligoj)

Vedno znova se ob izidu nekega učbenika s področja politične ekonomije zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je avtor uspel bralcu-študentu razjasniti nejasne in zamotane procese produkcije in njene rasti, delitve, menjave in končno tudi potrošnje neke družbe. Predmet Politična ekonomija, ki se poučuje kot eden izmed nosilnih predmetov na družboslovnih fakultetah, v skrajšanem obsegu pa sodi tudi v program nedružboslovnih fakultet, naj bi omogočil študentu samostojno analizo in razlago ekonomske realnosti na osnovi poznavanja temeljev ekonomske logike. Cilj tega najbolj splošnega med številnimi specifičnimi ekonomskimi predmeti je torej pojasnjevati skrite notranje gonilne sile gospodarskega življenja. Glede na našo sedanjo hiperinflacijsko gospodarsko zmedo, ki pogosto pači tudi preproste ekonomske zakonitosti, je takšno »razkrivanje« vsekakor potrebno, hkrati pa je tudi zahtevno opravilo.

Doslej je bila Marxova analiza kapitalistične blagovne produkcije iz *Kapitala* čvrsta in neizpodbitna osnova predmeta oziroma učbenikov politične ekonomije, pogosto v dokaj nekritični, dogmatski in preveč dobesedni interpretaciji. Končne posledice Marxove analize kapitalizma so dobro znane: gospodarstvo, ki sloni na kapitalističnih produkcijskih odnosih, se nenehno zapleta v nerazrešljiva protislovja in mora doživeti v taki ali drugačni obliki svojo preobrazbo. Socialistično sporočilo Marxove teorije, ki je venomer prisotno že v njegovi analizi kapitalizma, je v grobih obrisih naslednje: gospodarsko življenje družbe naj temelji na dveh temeljnih negacijah kapitalizma, in sicer na družbeni lastnini produkcijskih sredstev ter na planu kot bolj racionalnem koordinacijskem mehanizmu gospodarstva – v primerjavi z blagovno tržnim. Takšno sporočilo Marxove kritike kapitalizma naj bi tudi ostalo v zavesti študenta.

Sedanji družbenoekonomski trendi, tako v t. i. socialističnih družbah kot tudi pri nas, postavljajo pred nakazano Marxovo »zgodovinsko formulo razvoja« velik vprašaj. Kako pojasnjevati številne oblike »reprivatizacije« produkcijskih sredstev, uvajanje mešane lastnine, vse bolj pogosta razmišljanja o delnicah in s tem tudi o neki obliki borze, kjer se bo z delnicami »trgovalo«, zahteve po »naravni« tržni funkciji obrestne mere . . . itd. – hkrati pa vztrajati na Marxovi zgodovinski družbenoekonomski formuli? Uvajanje socialistično predpisane planske petletke razvoja gospodarstva pri nas bi bilo v pogojih svetovne splošno naraščajoče dinamike proizvodnje, različnosti blaga, dnevnega rojevanja novih produktov ipd. seveda enako gospodarskemu samomoru. Kako na marksističnih osnovah razlagati sedanjo glorifikacijo delovanja trga in tržnih zakonitosti? Ali kaže zaradi navržnih dejstev celo opuščati dosedanji marksistični skelet predmeta ali pa morda po zgledu zahodnih učbenikov (npr. Samuelsonove *Ekonomike*) bolj poudarjati neoklasično mikroekonomsko teorijo, kjer je obdelana parcialna problematika trga in tržnih odnosov, ter keynesijsko makroekonomsko teorijo, ki nam razjasnjuje možne oblike politike državnega – monetarnega in fiskalnega – vmešavanja v gospodarske tokove družbe?

Nakazana vprašanja se nemara najbolj drastično zastavljajo pri izvedbi predmeta na nedružboslovnih fakultetah, kjer je tozadevna vprašanja treba obdelati

v skrčenem obsegu. Poleg tega je tu pogosto prisotna že začetna averzija do predmeta, kajti študentje, ki jih politična ekonomija gotovo ne priteguje kot resnično področje zanimanja, še vedno (?) pričakujejo nekakšno ideološko modeliranje njihovega družbenopolitičnega nazora. Predmet čutijo kot »režimski« in ne kot »nevtralen« poskus prikaza različnih možnih oblik organizacije gospodarstva družbe. Ponavadi so tudi nestrpni v primerjavi z družboslovci in zahtevajo takojšnje pojasnjevanje »bistva«. Družboslovci namreč že kmalu dojemajo, da so družbeno-ekonomske zadeve »kompleksne« in »problemske« in da tu relacije niso premočrtne (ekonomisti pa tega problema nemara sploh ne čutijo, ker se na politično ekonomijo navezuje vrsta spremljajočih predmetov). Kako nedružboslovcem prepričljivo pojasnjevati umestnost poglavij, ki nosijo naslov »Splošna kriza kapitalizma«, ali pa »Zlom kapitalizma kot sistema«, »Socializem kot svetovni proces«... ipd., ko pa kapitalistični sistem doživlja svoj ekonomski razcvet? Ali je še vedno mogoče ekonomsko nesposobnost socialističnega sistema, ki preprosto ni zmožen producirati takšne količine (kvalitetnih) produktov kot kapitalističen, opravičevati z zgodovinsko nižjo stopnjo razvoja podedovanih proizvodjalnih sil in z začasnimi težavami prehodnega obdobja, s »porodnimi krči novega sistema« (ki trajajo že šest desetletij) in s svetlo perspektivo prihodnosti...?

Železno interpretacijo marksistične zgodovinske družbenoekonomske formule je treba relativizirati in jasno razmejiti Marxovo vizijo socialistično-komunističnega gospodarstva in njegove iluzije o kratkem »prehodnem obdobju« od današnjih družbenoekonomskih ureditev, ki se uradno razglašajo, tudi v ekonomskem oziru, za »socialistične«. Pač pa ostaja – tudi danes – Marxova »moč« v analizi in anticipaciji procesov, ki označujejo sodobni državno monopolni kapitalizem, ali kakorkoli že s skupnim imenovalcem poimenujemo različne ekonomske sisteme na Zahodu. To seveda ne pomeni, da so procesi v t. i. socialističnih državah izključeni iz Marxove obravnave.

Naj nakažemo nekatere najbolj izstopajoče točke Marxove analize, zaradi katerih kaže marksistično ogroditve predmeta še vedno ohranjati. Njihova aktualnost je namreč nesporna:

– Že pri Marxovi obravnavi procesov prvotne kapitalistične akumulacije (znano preganjanje kmetov z njihove zemlje, ko so »ovce žrle ljudi«), ki so bili predpogoj za funkcioniranje kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema, se kažejo paralele s procesi prvotne socialistične akumulacije kapitala, s še nedavnimi zapuščanji vasi in z nastajanjem prvotnega »socialističnega delovanja človeka.« Te zgodovinske analogije med prvotno kapitalistično akumulacijo in nastanki prvotne socialistične industrije pa pogosto niso bile dovolj jasno nakazane;

– Marxova analiza delovnega dne spada v klasiko marksizma in je osnova za definiranje položaja delavca v sleherni družbi. Po drugi strani pa je to tudi osnova za definiranje ekonomskega položaja tistih razredov in slojev, »ki ne delajo« – ne glede na to – za kaj se določena družba deklarira. Marxovega abstraktnega »ikoriščevalskega kapitalista« je zlahka mogoče nadomestiti z drugimi sloji ali pa z različnimi državnimi in paradržavnimi institucijami. Še nedavno pa je bilo, denimo, temeljno vprašanje obstoja kategorije presežne vrednosti v našem sistemu mistificirano z nerealističnimi kategorijami dohodkovne antiekonomije. Prav na osnovi analize nastanka presežne vrednosti je treba pojasnjevati pojave ekonomskega razmetavanja tako imenovanega »družbenega kapitala« in politično ekonomskega voluntarizma pri nas;

– Funkcijo rezervne industrijske armade, to je funkcijo nezaposlenih v (kapitalističnem) sistemu blagovne produkcije, je Marx natančno opredelil. Ta »pro-

dukt in pogoj« kapitalistične produkcije je danes prisoten in nenehno deluje seveda z različnimi pritiski v razvitih kapitalističnih državah. Čedalje bolj pa se želja po »normalni« vlogi nezaposlenih uveljavlja tudi pri nas v obliki klicev po odpravi »monopola nad delovnim mestom«. To je pravzaprav zahteva po prostem delovanju trga delovne sile, to je, po prostem pretoku iz »rezervoarja« nezaposlenih delavcev v zaposlene in obratno. Klasični kapitalistični mehanizem »strahu pred izgubo delovnega mesta« naj bi prispeval k večji učinkovitosti delavca v posameznem podjetju in gospodarstvu kot celoti;

– Marx je anticipiral procese koncentracije in centralizacije kapitala in nastanek delniških družb, ki v njegovi dobi liberalnega kapitalizma še niso bili tako jasno razvidni. Njegova analiza je zato odlično izhodišče za kasnejše in izrazitejše procese, sprva le nacionalnega nato pa internacionalnega združevanja kapitala in nastanka multinacionalk ali transnacionalk, ki danes upravljajo ekonomsko in tudi politično življenje sveta;

– Splošno priznano je, da so Marxove sheme družbene reprodukcije teoretična osnova poznejših input-output tabel, ki so v mnogih državah, ne glede na njihov »izem«, nepogrešljiv inštrument družbenega planiranja. Reprodukcijske sheme pa so tudi izjemno privlačno pedagoško sredstvo zaradi njihove elementarnosti: osnove materialne reprodukcije družbe je mogoče pojasniti z dokaj enostavno številčno analizo – skorajda v obliki matematičnega problema;

– Nenazadnje tudi Marxov splošni zakon kapitalistične akumulacije, ki predvideva cepitev družbe, zasnovane na razrednokapitalističnih osnovah, dobiva permanentno potrditev v obliki svetovne gospodarske razcepljenosti med razvitim severom in nerazvitim jugom. Delovanje tega zakona polarizacije družbe pa lahko opazujemo kar »tu in zdaj« pri nas, čeprav v modificirani izvedbi.

Z obravnavo nakazanih sklopov Marxove ekonomske teorije seveda ni dokončno izčrpana njihova razsežnost in aktualnost. Lahko bi poiskali tudi nekatere druge. Poudarjene točke pa vsekakor kažejo Marxa kot analitika perečih družbenoekonomskih procesov. Potemtakem *Kapital* ni »zastarel ekonomski učbenik«, kot ga je označil Keynes. Vendar pa je v Marxovem ekonomskem opusu treba razločevati (nakazane) momente »analize« z momenti »prerokovanja« bodoče ekonomske organizacije družbe, četudi se ta dva momenta vedno tesno prepletata. Marx je sicer izrecno navedel, da nima namenov pisati receptov za kuhinjo bodočnosti, obenem pa se le ni mogel zadržati, da ne bi v *Kritiki gothskega programa* zarisal skico preseganja kapitalistične organiziranosti materialne produkcije družbe. Ta skica pa je postala pomembna teoretična opora poznejšim ekonomskim graditeljem socializma. Zgodovina nas lahko pouči, da prav vztrajanje na radikalnem odpravljanju »kapitalističnih« elementov v družbi in na »jurišnem« vzpostavljanju nove ekonomske organizacije, lahko pelje v splošno ekonomsko nezainteresiranost in revščino. Plansko gospodarstvo in državna, dejansko pa »politična« lastnina lahko postaneta osnova totalitarnega gospodarstva in še mnogo večje »odtujitve delavca«, kot jih poznajo kapitalistične družbenoekonomske ureditve. Prav na osnovi Marxove analize kapitalizma pa je mogoče – in je tudi treba – jasno poudariti značilnosti *komandnih* ekonomij »prehodnega obdobja« in njenih številnih različic – od najostrejše, ki zahteva striktno uresničevanje direktivnih planov celo za ceno življenja planerjev ali izvajalcev, do »mehkejših« variant, za katere je značilno nenehno in obsežno administriranje, kontrola cen, sprejemanje »odlokov«, ki bodo vnesli »red« v gospodarstvo, nato pa spet novih odlikov, ki bodo nastalo stanje (ki je medtem po sodbi nekoga že postalo nered) ponovno in še bolj »uredili«, določanja »izjem« v delovanju tekočih in za vse ekonomske

subjekte veljavnih ekonomskih zakonov itd. Situacija je torej paradoksalna: komandno-totalitarne ekonomije, ki so praviloma nastajale na osnovi Marxove skice ekonomske organiziranosti družbe prehodnega obdobja, je treba pojasnjevati z Marxovo kritiko kapitalistične ekonomije, ki jo je Marx s svojo skico želel preseči.

Mogoče pa je naštetih še nekatere argumente, zaradi katerih je vredno ohranjati marksistično ogrodje predmeta Politična ekonomija. Marxova analiza (kapitalistične) blagovne produkcije je »kompatibilna« z neoklasično teorijo trga, ki pojasnjuje tržna razmerja, oblikovanje ponudbe podjetij in povpraševanja kupcev, ravnovesne cene ter monopolno-oligopolne položaje itd. Ta teoretični sklop omogoča elementaren vpogled v osnove tržne logike (to pa nikakor ne pomeni, da neoklasična teorija nima svojih omejitev). Poleg tega je neoklasika zaradi svoje matematičnosti izredno primerna telovadba za možgane, obenem pa tudi pravična osnova za ugotavljanje znanja na izpitih. Jasno matematiziranje neoklasične teorije namreč bistveno omejuje »spolzkost« pri razlagi družbenoekonomskih zakonitosti.

Naj tu le mimogrede omenimo primer razhajanja osnov (neoklasične) teorije trga in naše hiperinflacijske prakse. Že pri obravnavi krivulje povpraševanja, ki je nekakšen uvodni teorem v neoklasično analizo, nastane težava glede na našo hiperinflacijsko konkretnost. Krivulja povpraševanja nam pokaže odvisnost med ceno in povpraševano količino blaga ter poudarja preprosto tržno resnico, da pri višjih cenah kupci kupujejo manjše količine, pri nižjih cenah pa večje. Zato je jasno, da je krivulja povpraševanja v razmerah »normalnega« trga oziroma gospodarstva padajoča. (Z nasprotno logiko lahko zarišemo naraščajočo krivuljo ponudbe). V naših hiperinflacijsko nenormalnih pogojih pa je tržno stanje povsem drugačno: kupci pri višjih cenah zaradi pričakovanih nadaljnjih zvišanj kupujejo več, torej je tipična krivulja Yu-povpraševanja pravzaprav naraščajoča in glede na osnovni neoklasični teorem povpraševanja ne drži. Tipična Yu-krivulja povpraševanja ima v sedanjih razmerah pravzaprav obliko neoklasične krivulje ponudbe. To pomeni, da je že na uvodni ravni tržne analize treba vključiti vprašanja naše monetarno-kreditne politike, inflacije in relativnih cen.

Na Marxovo oziroma marksistično ekonomsko teorijo je mogoče tudi zlahka navezati (keynesijansko) razlago ekonomske politike države. Vsaj osnove jugoslovanske tehnike državnega napihovanja efektivnega povpraševanja v obliki nekontrolirane monetarno kreditne politike glede na realne produkcijske možnosti, torej naš »hiperkeynesijанизem«, ki nas je v določenem trenutku popeljal v hiperinflacijski zlom, je treba omeniti pri razlagi sedanjega yu-politekonomskega trenutka.

Marksistično ogrodje predmeta torej na eni strani omogoča dopolnjevanje s teoretičnimi sklopi drugih ekonomskih smeri, po drugi strani pa zahteva tudi nenehno konfrontacijo Marxovih »zakonov« z dosežki drugih, še posebej sodobnih ekonomskih šol. Le-te, denimo postkeynesijанизem, ponudbena stran ekonomije, monetaristi, šola racionalnih pričakovanj . . . so po svoji naravi eklektične, tako da ni vedno mogoče potegniti jasne razmejitvene črte med njimi. Ko pa jih razstavimo na njihove sestavne dele, najdemo idejne korene današnjih šol že v klasični angleški politični ekonomiji pri Smithu, Ricardu – ali pa celo pred njo. Marxova nadrobna geneza dotedanje ekonomske misli v Teorijah o presežni vrednosti pa je priznana celo s strani zagovornikov nasprotnih teorij. Na ta način postane Marx most k sodobni ekonomski teoriji, in tudi to je eden izmed razlogov za ohranitev marksističnega ogrodja, čeprav je ta moment zanimiv šele pri natančnejši oziroma zahtevnejši obravnavi.

Naj ob koncu še enkrat poudarimo vprašanje prožnosti Marxove »železne« družbenoekonomske zgodovinske sheme prehoda v socialistično ekonomijo, ker to pomembno točko zasledimo prav pri Marxovi kritiki njegovega velikega predhodnika Davida Ricarda. V pogosto citiranem stavku iz predgovora *Kapitala I* Marx očita Ricardu, da je »naiven«, ker sodi, da je razredno nasprotje »naravni družbeni zakon«. Marx torej očita Ricardu, da ne vidi perspektivo nadaljnje rasti proizvodjalnih sil družbe onkraj kapitalističnih produkcijskih odnosov – v socialistični organizaciji gospodrskega življenja družbe. Ta Marxov »očitek naivnosti« pa postaja danes – glede na sedanje (lečasne?) procese v socialističnih državah, ki iščejo poti za večjo produktivnost, učinkovito izrabo produkcijskih faktorjev, boljše kakovost produktov... skratka za višjo stopnjo rasti proizvodjalnih sil prav v »rekapitalizacijah« – znova aktualen.